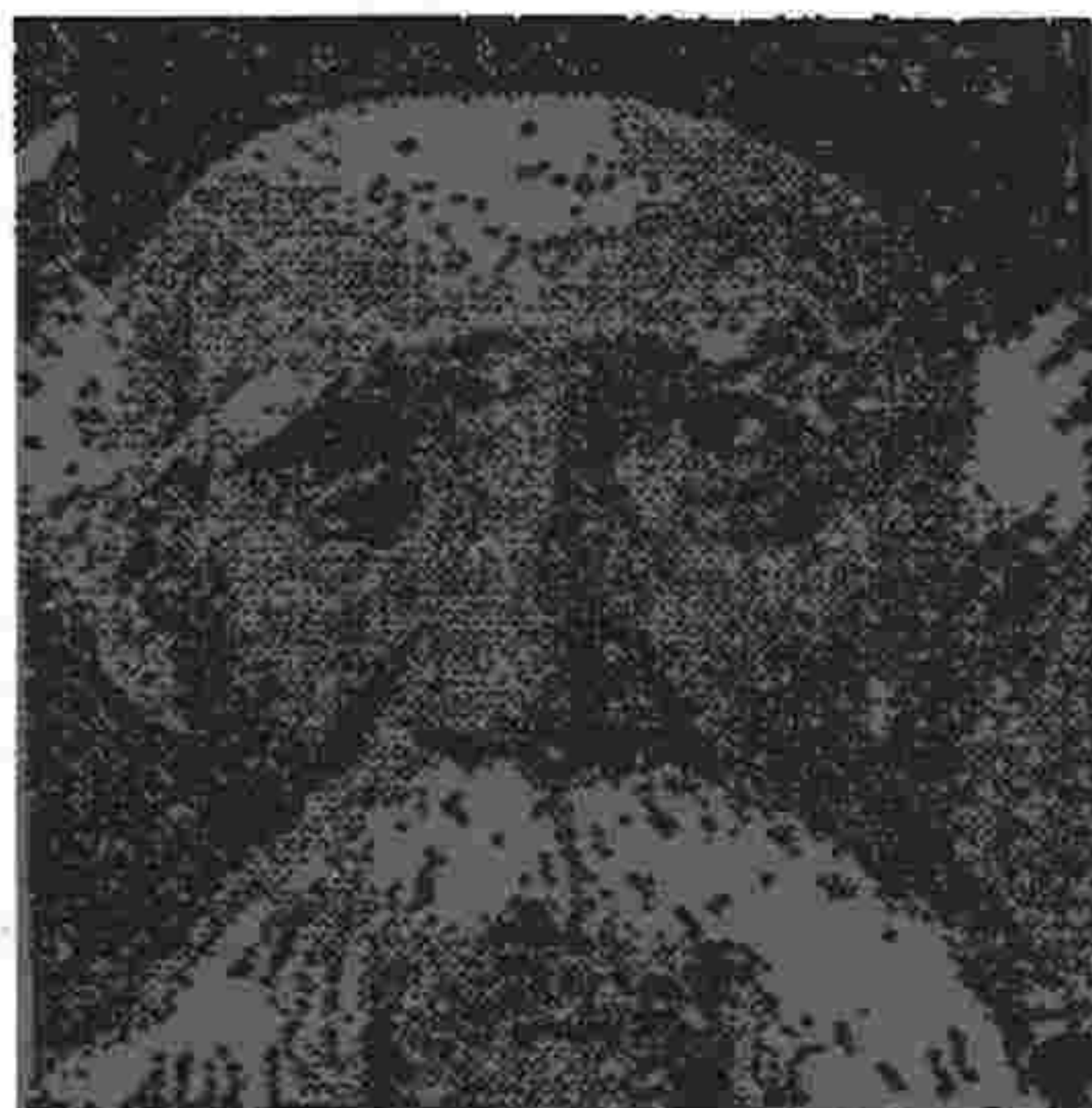

МССЦ

БЕОГРАД

9-12. IX 2009.

**НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

ЈЕЗИК И КУЛТУРА

39/1

БЕОГРАД, 2010.

Стана Ристић
Београд

АКТУЕЛНИ ПРОЦЕСИ У ПРОМЕНИ ЗНАЧЕЊА ЛЕКСИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

(на примеру глагола са значењем физичког деловања)

У раду се на примерима глагола са значењем физичког деловања разматра питање како процеси десемантизације и трансемантизације утичу на промену значења која се на формалном плану испољава у виду нове, нетипичне лексичке спојивости.

1.0. У реферату су на примерима језика штампе и ток-шоу емисије Утисак недеље Б92 представљени процеси десемантизације и трансемантизације који уносе промене у значење речи, што се на формалном плану испољава у виду њихове нове семантичке и лексичке спојивости.

То показују следећи примери из сфере политике, бизниса и економије, било у синтагматским спојевима, било у реченицама. Тако имамо спојеве типа:

популаризација кремације, мешање кремираних остатак покојника у такозване вештачке спрудове, курсеви за легално обијање станова, сложени финансијски производи – деривати, спекулативни фондови / приходи, олтар профитабилности, друштвена смрт, репетирање псовки, нацерене ММФ-сеџкесе, белосветски монетарци, тржишна ксенофобија, економски шовинизам, дивљање тржишног фундаментализма, пробуђе-ни проктеционизам, тешко болесни капитализам, орвелизација капитализама, страни странци, домаћи (наши) странци, америчка мењачница имена, куле слободе, рат против тероризма, глобални финансијски хаос, дужнички глиб, духовни дугови и др.;

или реченице типа:

Овај систем ствара хиперексплоатацију, доба вишка популације, резервне армије радне снаге; Министар Љајић добио уверење да штрајкачи текстилне фабрике неће наред-на два, три дана сећи прсте; Упадање у туђе станове постао је бизнис; Водитељ наручи-вао убиства да повећа гледаност емисије; Колико кошта једна здрава сасвим обична беба; Вишак човечанства се производи на читавој планети; Кремацију би ваљало прихватити као најбољи начин сахране покојника; Дуг је почео да се слави као доброћудна појава и др.

1.1. На комуникативном плану овакве промене значења појачавају већ уочен процес обезличавања комуникације. Сама појава обезличавања кому-

никације је тема којом се данас озбиљно баве психолози, социолози, културолози, комуниколози и др., а проблем се покушава решити на различите начине.¹

1.2. На когнитивно-прагматичком плану овакве промене значења условавају замагљивање основних универзалних аксиолошких вредности и де-хуманизацију језичких садржаја, маргинализовањем улоге човека као биолошког, друштвеног и личносног бића, као и умањивањем значаја активне улоге човека и његове одговорности за негативне економске, културне, климатске и др. појаве, које у условима глобализације добијају планетарне размере.

1.3. На вербалносемантичком плану у основи ових промена лежи преосмишљавање граматичке и семантичке валентности речи, а на когнитивном и прагматичко-мотивационом плану у основи је преосмишљавање садржаја текста / дискурса чији делови су најчешће у логичкој противуречности или су у супротности са здравом, нормалном логиком заснованој на основним вредносним принципима. Честа појава оваквих промена и иновација, и то не само у језику штампе него у већини језичких идиома, не изазива или све мање изазива забуну код носилаца српског језика, што указује на чињеницу да су их они прихватили и да их правилно интерпретирају. У механизмима интерпретације на вербалносемантичком плану велику улогу играју актуелни процеси десемантизације, који се испољавају у виду реализације појединачних семема у сазнању носилаца језика, и још чешћи процеси транссемантизације. Процеси транссемантизације се реализују у виду увођења или укидања неких компоненти значења, као и у виду актуелизације периферних компонената значења. Такве промене доводе до проширивања или сужавања полисемне структуре и/или до промене хијерархијског редоследа значења полисемних речи.

1.4. На когнитивно-прагматичком плану механизми правилне интерпретације заснивају се на стилским обртима и другим видовима игре језичког знака и означеног, који не само да изазивају „ефекат превареног очекивања“ него откривају логику апсурдне реалности засноване на тржишним вредностима захуктале глобалне економије.

2.0 Предмет нашег рада биће појаве које се јављају на вербално-семантичком плану, и то анализиране на ограниченом броју примера промене значења глагола физичког деловања и на иновацијама које се јављају у њиховој семантичкој и лексичкој спојивости. То су глаголи типа: *уздрмати (задрмати)*, *извући*, *докопати се*, *однети*, *ударити*, *срушити*, *инсталирати*, *гушити* и *носити*.

2.1. У досадашњем изучавању овог типа глагола, разматрали смо појаве изазване метонимијским извођењем значења, при чему је запажено да

¹ Тако је пре више деценија у Америци на комуниколошким студијама уведен предмет под називом „human touch“ у дословно преводу „људски додир“ а у слободном „персонализација у масовној комуникацији“, при чему се под појмом масовна комуникација подразумева „обезличена“ комуникација. Разни покушаји пројектног враћања персонализације у комуникацију, као битне карактеристике природних језика, на чему инсистира нова комуникологија, само формално и маркетиншки унапређује комуникацију (исп. Стојановић Олга, Политика 1. август, 2009: 10).

се промене на синтаксичко-семантичком плану дешавају у виду конверзна замене улога агенса и пацијенса и у виду актантног померања логичког акцента, што се у новијим истраживањима означава појмовима „актантна стратегија“, „дијатеза семантичког типа“ или „семантички пасив“ (Ристић 2007: 445–459).² На семантичком плану нема значајних промена јер се и новим распоредом улога исказује иста ситуација.

2.2. Овог пута осврнућемо се на промене изазване метафоричним извођењем значења, при чему се десемантизацијом конкретних компоненти значења и трнасемантизацијом одређених компоненти исказује нова ситуација и измешта значење из конкретне сфере у апстрактну сферу. На синтаксичком плану долази до проширивања лексичке спојивости глагола са значењем физичког деловања и таксономске промене актаната, учесника ситуације, при чему у централним улогама агенса и пацијенса преовлађују актанти са денотативним обележјима [+ апстрактно], [– хумано], [– живо]. Тако се деривираним значењима глагола физичког деловања исказује не само нова него и нетипична ситуација са „акцидентним агенсом“³ или каузатором у позицији субјекта и са нетипичним пацијенсом у позицији објекта, без обзира на његова денотативна обележја. На комуникативно-прагматичком плану промене се испољавају у виду хијерархијског померања централних и периферних семантичких улога, с тим што се улога типичног агенса са обележјем [+ хумано] и [+ вољност], карактеристична за транзитивне глаголе овог типа, у њиховим деривираним значењима замењује каузатором (акцидентним агенсом, инструментом, средством), док се актант са овим обележјима јавља у улози посматрача или доживљавача, али се не реализује у формалној структури исказа него се потискује у нулту позицију, позицију „за кадром“.⁴ Наведене појаве које прате метафоричну промену значења глагола физичког деловања одигравају се на нивоу семантичких компонената, па се у новијим истраживањима овакве и сличне семантичко-синтаксичке појаве означавају термином „компонентна стратегија“⁵.

2.3. Метафорична значења глагола физичког деловања и њихове нове и/или секундарне валентности реализоване су у следећим примерима:

² О семантичким аспектима конверзије на лексичком плану и о семантичкој условљености конверзије в. Апрејан I 1995: 256–283. Појаве овакве замене улога, било да се одражавају на синтаксичком било на лексичком плану, обухваћене су појмом дијатезе, па је, по Апрејану, и лексичка конверзија заснивана на дијатези (нав. дело: 264, нап. 7). Е. В. Падучева дијатезу одређује као лексемски скуп семантичких улога учесника са одређеним комуникативни рангом (1988: 97–99). У ширем значењу то је подизање у виши ранг на било ком плану (синтаксичком, семантичком, комуникативном) сваке не активне компоненте и не активног, не агентивног учесника (Кустова 1998: 30). О семантичким аспектима пасива и дијатезе в. Храковски 2000: 470.

³ О појму акцидентни агенс и статусу ове улоге у синтаксичко-семантичкој структури исказа в. Алановић 2005: 18–19 и Суботић–Бјелаковић 2005: 64.

⁴ Комуникативни ранг учесника ситуације одређује се на основу синтаксичке позиције његовог експонента. Највиши ранг има субјекат, који је на основу семантике предиката тема исказа, затим објекат, који при пасивизацији или рефлексивизацији може постати субјекат и тема. Сви остали учесници по позицији у реченици спадају у периферију. Још нижи ранг имају они учесници који се не реализују у синтаксичкој структури, али се подразумевају. Они имају „ранг нула“, који одговара позицији „за кадром“ (Падучева 1988: 86, 91, 93–94).

⁵ О појмовима „актантна стратегија“ и „компонентна стратегија“ в. Кустова 1998: 20.

(1a) Са уласком Бразила, Аргентине, Јужне Африке, Индије и Кине, *G-20 /је/ уздрмао* црвоточни и преживели *међународни поредак* (НИН децембар 2008, из Монда 38: 1).

(2a) *Ови принципи* до сада су *милионе људи* извукли из сиромаштва (НИН децембар 2008, из Монда 38: 1).

(3a) Невиђени *финансијски потрес* ... једним ударцем *је срушио* ово *интелектуално здање* (НИН децембар 2008, из Монда 38: 1).

(4a) *Снажан ударац* (← */Високе цене су/ удариле снажно*) *по кућном буџету* (НИН 3017, 23. октобар 2008).

(5a) *Капитал се докопао* радом створеног *богатства* (НИН децембар 2008, из Монда 38: 2).

(6a) *Цинична ефикасност* овде ће сасвим сигурно *однети победу* над сваким морализмом (НИН децембар 2008, из Монда 38: 2).

(7a) *Инсталирање Еулекса* (← */Европска заједница је/ инсталирала Еулекс*) није ишло нимало глатко (НИН 3017, 23. октобар 2008).

(8a) *Гас* гуши *кућне буџете* (НИН децембар, из Монда 38, 2008).

(9a) *Нас носи бујица*, транзициона, балвани се ваљају, велики је водостај и дешавају се ови ексцеси. Извор је овде, вода се мути на извору (Б92, 26. април, 2009).

2.4. Када су у питању глаголи са значењем физичког деловања, типична ситуација основних значења ових транзитивних глагола подразумева активног учесника ситуације, вршиоца радње – агенса и пасивног учесника који трпи радњу – пацијенса. На синтаксичком плану ова типична ситуација реализује се у агентивној структури са агенсом у улози субјекта и пацијенсом у улози директног објекта, што показују група примера под (б):

(1б) *Жена задрма* плот (Речник САНУ).

(2б) *Девојчица извуче* из џепа *напрстак* и *амајлију* (Речник САНУ).

(3б) *Милан је срушио* зид.

(4б) *Петар је снажно ударио* Павла.

(5б) *Милош је докопао* велику *мотку*.

(6б) *Он је однео* твоју *торбу*.

(7б) *Марко је инсталирао* програм на *рачунару*.

(8б) *Наши сељаци пчеле гуше* и *мед ваде* (Речник САНУ).

(9б) *Она је носила* *тешку торбу* на *леђима*.

2.5. Типичност ситуације код транзитивних глагола са значењем физичког деловања у примарном значењу на синтаксичком плану остварује се уз денотативно-семантичка ограничења учесника, која у улози субјекта подразумевају човека као свесног, вољног вршиоца радње, односно учесника са семантичким обележјем [+ живо] и [+ хумано], а у улози директног објекта учесника са семантичким обележјем [–живо] и [+ конкретно, материјално]⁶, али се у улози објекта јављају и учесници са обележјем [+ живо], [+ – хумано] (*докопати се нечије стоке, угушити човека / пчеле*) односно [+ апстрактно] (*докопати се нечијег положаја / части* и сл. односно *однети победу* и сл.).

Пропозицијски садржај исказа типичне ситуације са овим типом глагола може се представити на следећи начина:

X (агенс, субјекат) нешто ради, физички делује на Y (пацијенс, објекат).

⁶ У типичној ситуацији, по Д. Кликовац „гештALT типичне активности“, типичан агенс је човек, типичан пацијенс је предмет и типичан инструмент је такође предмет (Кликовац 2004: 288).

2.6. Група примера под (а) са неагентивним значењем исказаним финитним облицима глагола означава статичну ситуацију одражену кроз доживљај посматрача у улози адресанта, јер субјекат Х са обележјем [– + живо] ништа не ради, али метафоричном модификацијом значења може бити интерпретиран као агенс (исп. Алановић 2005: 6). Ситуација са нетипичним распоредом централних актаната, неживог актаната у позицији субјекта, а живог у позицији „за кадром“, реализује се као перципирање стања објекта, изазвано, узроковано одређеним деловањем субјекта на објекат. Пропозицијски садржај ове групе примера, може се представити:

Х каузатор (средство / инструмент, акцидентни агенс), субјекат доводи у неко стање Y, објекат.

Иако су искази, представљени у групи примера под (а), синтаксички организовани као саопштења о *финансијском потресу, капиталу, принципима, ефикасности, бујници ...* и др., који у одређеној ситуацији по неком свом својству делују на објекат, реално ишчитавање овог узрочно-последичног (каузалног) односа одвија се у обрнутом поретку: најпре се запажа последица, резултат (*уздрман међународни поредак, људи извучени из сиромаштва, срушено интелектуално здање, погођен кућни буџет* и др.), а затим се установљује и уводи узрочник, односно квазиузрочник (квазивиновник) пошто иза експонираног актаната у позицији субјекта стоји човек и његово деловање (*људи са својим принципима, група удружених земаља према интересима њихових становника, лоше пословање људи довело је до финансијског потреса, људи са капиталом су се дочепали туђег богатства* и др.). Такав резултат може установити само човек који прати, запажа промене у природи и друштву, спознавши, искусивши то, што се на семантичком плану исказа реализује у улози посматрача и/или доживљавача. Овај учесник ситуације, актант, деривирана значења транзитивних глагола по заједничком својству експериенцијалне семантике⁷, уврштава у категорију перцептивних предиката, типа: *видети, чути, појавити се, показати се; запазити, спознати* и сл.). Речи овог типа опслужују чулну и унутрашњу, емотивно-когнитивну сферу човека — сферу спознаје, искуства и сл. човекове реакције на свет који га окружује. Тако да и оваква својства, која претпостављају нарочити вид човековог контакта с објектом, спадају у експериенцијална својства (исп. Кустова 2002: 116–119).

2.7. Са становишта компонентне стратегије основно, активно, агентивно значење ових глагола у групи примера под (б) може се представити на следећи начин:

Агенс Х употребљава силу у деловању на објекат Y – **асерција**;
Објекат Y трпи силу деловања [подвргава се сили деловања] – **пресупозиција**.

На основу представљеног примарарног значења глагола физичког деловања евидентно је да хијерархијски распоред компонената и улога одговара

⁷ У руској литератури се речи са учесником ситуације у улози доживљавача одређују као речи експериенцијалне семантике (Кустова 1998: 19–40; 2002: 116–146 и Падучева 2000: 185–201).

њиховом статусу у типичној ситуацији, јер се агентивне компоненте значења реализују у асерцији кроз улогу типичног агенса у позицији субјекта, док се имплицативне компоненте реализују у пресупозицији кроз улогу типичног пацијенса у позицији објекта.

2.8. Са становишта компонентне стратегије, која је у основи метафоричне трансформације значења, неагентивна, деривирана значења у групи примера под (а) могу се представити на следећи начин:

Каузатор X делује на стање објекта Y – пресупозиција;
Објекат Y подлеже сили деловања – асерција.

Представљено деривирано значење глагола физичког деловања показује обрнути хијерархијски распоред компоненти и хијерархијско померање улога⁸, јер се имплицативне компоненте реализују у асертивном делу кроз улогу нетипичног пацијенса у позицији објекта, док се асертивне компоненте из примарног значења у деривираном значењу реализују у пресупозицији кроз улогу каузатора у позицији субјекта. Каузатор X (акцидентни агенс, средство / инструмент) у позицији субјекта у новој ситуацији, исказаној деривираним значењем глагола, не делује сам по себи него при одређеним, додатним условима који су резултат човековог деловања (в. т. 2.6).

3.0. Процесе десемантизације и трансемантизације, који доводе до промене значења глагола физичког деловања и до нове спојивости, показаћемо детаљнијом анализом прва два примера из групе (а):

G-20 /je/ уздрмао црвоточни и преживели међународни поредак.
Ови принципи до сада су милионе људи извукли из сиромаштва.

Иновације су евидентне у нетипичном споју глагола и актанта у позицији субјекта или објекта (из примера G-20 и *принципи* у позицији субјекта и улози агенса и *међународни поредак* и *милиони људи* у позицији објекта у улози пацијенса), али се искази са овим спојевима од стране адресата не примају као неисправни, јер се новина нетипичних валентности неутралише трансемантичким варирањем и хијерархијским померањем компонента.

Тако се у споју *уздрмати поредак* глагол реализује у значењу 'учинити несигурним, пољуљати, поколебати', забележеном у Речнику МС (*уздрмати нечије финансије / нечији положај*), а деривираном из примарног значења овог глагола 'продрмати, задрмати, протрести (некога, нешто)'. У споју *извући милионе људи (из сиромаштва)* реализује се значење 'избавити, ослободити', евидентирано у Речнику САНУ (*извући некога из неугодног стања / из нечијих руку / из затвора*), а деривирано, такође, из примарног значења овог глагола 'вукући извадити, изнети, извести, ишчупати'.

3.1. У првом исказу реализована валентност прихвата се од стране адресата као нормална, примарна, што одговара њиховој представи о основним

⁸ На основу статуса семантичких улога у когнитивној структури издвајају се конкретне улоге (агенс, узрок, место, почетна тачка, крајња тачка, инструмент, средство и адресат) и хиперулоге (пацијенс и каузатор), актанти који у истој ситуацији могу да реализују више улога (нпр. пацијенса и доживљавача, каузатора и агенса и сл.) (в. Падучева 1988: 93, 97 и 2000: 186).

карактеристикама онога што субјекат означава, у наведеном примеру то је Г-20 ('група 20 најразвијенијих земаља'), тим пре што појам у позицији субјекта има све параметре карактеристичне за улогу типичног агенса као вољног вршиоца радње са обележјима [+ живо], [+ хумано]. Међутим, глаголи *уздрмати* по свом основном, примарном значењу физичког деловања 'продрмати, задрмати, протрести (некога, нешто)', као и други глаголи у наведеним примерима, у асерцији реализује сему физичког контакта између агенса и пацијенса, што у наведеном примеру изостаје. Она се у реализованом значењу и не подразумева, али се сема (неконтактног) деловања, као интегрална сема полисемне структуре глагола и целог семантичког поља, задржала. Она се померила у пресупозицију, чиме је омогућила проширивање, извођење новог апстрактног значења са идентификационом семом 'учинити несигурним, пољуљати, поколебати', чија се метафоричност и стилска маркираност појачавају нетипичним, неуобичајеним избором придева уз објекат: *црвоточни и преживели међународни поредак*.

3.2. У другом исказу: Ови принципи до сада су милионе људи извукли из сиромаштва, спојивост *извући милионе људи (из сиромаштва)* перципира се сасвим нормално јер је заснована на значењу 'избавити, ослободити' деривираним из основног значења овог глагола 'вукући извадити, изнети, извести, ишчупати' које је у Речнику САНУ потврђено спојевима типа: *извући своју руку из његове / напрук из џепа / лађу на земљу / некога испод непријатељске ватре / некоме језик из вилица*. И овај глагол по свом основном значењу припада групи са значењем физичког деловања, који у основном значењу у асерцији реализују сему физичког контакта између агенса у позицији субјекта и пацијенса у позицији објекта. Она се у деривираним значењу губи, али се у пресупозицији задржава сема (неконтактног) деловања на објекат, која као интегрална сема, као и у основном значењу, захтева вољног вршиоца радње, агенса са карактеристикама [+ хумано] и/или [+ живо].

Међутим, субјекат у наведеном примеру не задовољава ове карактеристике, али се спој *принципи су избавили милионе људи* перципира као нормалан, јер деривирано значење 'избавити, ослободити' са компонентом неконтактног деловања, реализованом у пресупозиционом делу изведеног значења, омогућава таксономско проширивање у избору актаната и на апстрактне реалије у свим улогама, чиме се метафорика значења, регистрована у Речнику САНУ, подиже на још апстрактнији ниво. Неагентивни апстрактни субјекат *принципи*, неакцидентни агенс, уводи у деривирано значење глагола сему 'чинити, утицати' и промену његовог значења у смислу 'чинити, утицати да се неко/ нешто избави, ослободи (из нечега)', значење које није евидентирано у речницима. Позицију актаната у улози ситуације, околности попуњава апстрактна именица *сиромаштво*: *извући (некога) из сиромаштва*, чиме се подржава већ евидентирана појава у Речнику САНУ, што показују примери: *извући некога из неугодног стања / из претиса*, док у осталим примерима у Речнику ову позицију заузимају лексеме са обележјем [+ конкретно]: *извући некога из нечијих шака / из затвора*.

4.0. Тако се, шире гледано на лексичкосемантичком плану, и сам процес семантичке деривације глагола физичког деловања – увођење нове идентификационе семе и потискивање семе тог ранга из основног значења – као и свака промена значења речи коју омогућују интегралне семе, може представити као процес транссемантизације, процес који омогућава креативну употребу речи са новим лексичким и семантичким спојевима и њихову правилну интерпретацију. Регуларност овог процеса заснива се на семантичком варирању интегралних компонената које осигуравају правилну интерпретацију нових спојева и таксономско проширивање актаната, учесника ситуације, и омогућавају да се нове валентности, иначе ниже по рангу од уобичајених, типичних, хијерархијски подижу и перципирају као обичне (исп. Аксарина 2009: 200).

4.1. Сам процес транссемантизације, који се одиграва паралелно са процесом десемантизације, реализује се у виду додавања, укидања и премештања одређених компонената значења или унутар појединачних значења, семема или унутар полисемне структуре. Процес транссемантизације може се одвијати и премештањем компонената из асертивног дела у пресупозициони део и обрнуто, као и премештањем логичког акцента на имплицативне компоненте значења. Промене које прате процес транссемантизације и десемантизације глагола физичког деловања омогућавају да се циљна, свесна радња приписује споредним улогама: средству, инструменту и/или последици, док се човек, као вољни учесник ситуације, који по правилу у сферама, засведоченим у нашим примерима има велику моћ деловања, не реализује у формалној структури исказа. Његова улога се маскира потискивањем у нулту позицију, позицију „за кадром“, чиме се на комуникативном плану појачава процес обезличавања и мистификације.

4.2. На плану глаголске семантике процесуалност физичког деловања се у деривираним метафоричним значењима укида, па глаголи реализују значење збивања, стања, на основу чега се читава група транзитивних глагола овог типа преводи у групу перцептивних глагола (в. т. 2.6). На синтаксичком плану виши ранг заузимају споредни учесници ситуације (каузатор, средство, инструмент), док се ранг улоге са типичним денотативно-семантичким обележјем [+ хумано] синтаксички снижава до улоге посматрача / доживљавача и њеним потискивања у нулту позицију⁹ (у анализираном примеру агенс са овим обележјем исказује се шифром *G-20*, и јавља се као акцидентни агенс). На когнитивно-прагматичком плану оваква дехуманизација садржаја исказа се компензира подударом ове улоге са прагматичким улогама адресанта и адресата (исп. Кустова 1998: 37).

4.3. Деривирана значења глагола реализују исти број актаната, учесника ситуације (глаголи остају двовалентни), али се њихова денотативно-семантичка обележја мењају. Тако се у позицији субјекта, неагентивног, акцидентног агенса, јављају ентитети са обележјем [+ апстрактно], [- + живо], [+

⁹ Учесник ситуације није реализован ни једним чланом реченице уколико се по смислу глагола подразумева само на плану реченице, јер се подудара с једном од прагматичких замена: говорником, посматрачем и др. (Падучева 19888: 86, 91, 93–94).

конкретно], [+ хумано] [– вољност], а у позицији објекта ентитети са семантичким обележјем [+ конкретно], [+ апстрактно] [+ хумано]. У наведеним примерима је највећи број денотата са обележјем [+ апстрактно]: *принципи, финансијски потрес, капитал, цинична ефикасност* и неексплицирани субјекат: *високе цене*. Осим њих, поред агенса са обележјем [+ хумано] (у примерима 1а и 7а: *Г-20* и неексплицирани: *Европска заједница*), у улози субјекта јављају се актанти са денотативним обележјима [+ материјално, конкретно] (у пр. 8а и 9а: *гас* и *бујица*), а изведена значења овог типа карактеришу и метонимијски и метафорични механизми промене.

4.4. Код изведених значења глагола као главна компонента јавља се спознаја, искуство, перцепција, запажање јер се реализује у асертивном, пропозитивном делу изведеног значења у виду компоненте 'реакција живог учесника ситуације'. Међутим, на синтаксичком плану субјекат спознаје се не јавља у позицији субјекта него у улози посматрача / доживљавача, а адресант и адресат који попуњавају ову улогу остају „за кадром“ (в. нап. 4 и 9). Изведена значења су маркирана додатним семантичким условима који се односе на субјекат, објекат и посматрача / доживљавача, на основу којих се мења комуникативни статус исказа који из личне сфере прелази у безличну сферу комуникације.

5.0. Промене изазване десемантизацијом и трансемантизацијом представљене на примерима глагола са значењем физичког деловања сврставају се у компонентну стратегију, која се, како је показано, одликује померањем компонената из асертивног у пропозициони део значења и преношењем логичког акцента на компоненте које се код основног значења реализују као имплицативне, а код изведеног значења као главне, асертивне, а не на актанте као код актантне стратегије (в. Ристић: 2007: 445–459). Циљ ове стратегије није у померању логичког акцента, него у максималном коришћењу потенцијала основног значења, јер свака имплицативна компонента основног значења може да постане главна у изведеном значењу. Овакво померање компонента не проистиче из комуникативне потребе да се истакне неки аспект основне ситуације. Изведено значење најчешће одговара сасвим другој ситуацији, а говорник просто користи предикат основне ситуације да означи ту нову ситуацију, што омогућава сличност неких фрагмената тих двеју ситуација.

5.1. Захваљујући оваквом деривираним значењу, глаголи физичког деловања са неагентивним субјектом саопштавају не само о спознаји, перцепцији, запажању човека у улози посматрача / доживљавача него и о субјекту који се по неком свом карактеристичном својству јавља у улози каузатора, виновника те спознаје. То својство може бити лексички реализовано, као у неким примерима: *невиђени финансијски потрес, високе цене, цинична ефикасност, транзициона бујица*, али и не мора (што показује други примери). Међутим, оно је увек садржано у пресупозитивном делу семантике исказа, па тако га можемо идентификовати, нпр.: *ојачани Г-20, исправни принципи, грамзиви капитал, упорна Европска заједница, висока цена гаса* и сл.

5.2. У каузативној ситуацији коју исказују глаголи физичког деловања, у зони резултата, чији је носилац објекат, пацијенс, не реализује се компонента

'реакција живог објекта' ни када се у овој улози нађе актант са обележјем [+ хумано] и [+ живо], нити се она подразумева (в. пр. 2а, 7а и 9а). Међутим, компонента 'реакција живог учесника ситуације' ипак се реализује, али у зони посматрача / доживљавача и у позицији „за кадром“, што и изведена метафорична значења глагола физичког деловања, као и њихова метонимијска значења, сврстава међу јединице са експериенцијалном семантиком (исп. Ристић 2007: 445–459). Због снижене позиције улоге доживљавача ова компонента се реализује у пресупозиционом делу значења, а њени лексички експоненти могу бити реализовани у било ком члану исказа.

5.3. Тако, различит смисао компоненте 'реакција посматрача/ доживљавача' може бити реализован у одређеним лексичким јединицама уз објекат, што се види из примера: *милиони људи* (су извучени из сиромаштва) 'што је велики успех', (уздрман је) *црвоточни и преживели међународни поредак* 'што је добро', (финансијски потрес је срушио) *ово интелектуално здање* 'што је велика штета', (капитал се дочепало) *радом створеног богатства* 'што је неморлно'; затим уз глагол, предикат: *снажан ударац* (на кућни буџет) 'што ће се тешко издржати'; уз субјекат: *цинична ефикасност* (ће онети победу над сваким морализмом) 'што није добро, није хумано' и сл., *транзициона бујица* (нас носи) 'не можемо се томе одупрети'; или тај смисао може бити реализован у другом делу исказа, као у примеру: (инсталирање Еулекса) *није ишло нимало лако* 'ни Европска заједница није свемоћна', 'што се није очекивало' и сл., па и самим избором глагола, предиката: *гас гуши* кућни буџет 'што се тешко може поднети'.

6. Глаголи физичког деловања типа: *уздрмати, извући, срушити, ударити, докопати се, однети, инсталирати* и *носити*, уз метафоричну деривацију, реализују и промењени хијерархијски статус централних и периферних улога у односу њихову типичну уређеност у основним, примарним значењима. У основи овакве замене улога су процеси транссемантизације, који се на синтаксичком плану реализују у неагентивној форми исказа, са промењеним денотативно-семантичким обележјима актаната у односу на њихова типична обележја, карактеристична за активну дијатезу.

Кључне речи: десемантизација, транссемантизација, промена значења речи, лексичка спојивост, промена значења глагола физичког деловања

ЛИТЕРАТУРА

Аксарина 2009: Н. А. Аксарина, Зевгма в современной публицисической речи как отражение активных семантических процессов, *Международный научный симпозиум „Славянские языки и культуры в современном мире“*, Труды и материалы, МГУ имени М. В. Ломоносова, Филологический факультет, Москва, 200.

- Алановић 2005:** М. Алановић, *Типологија и корелацијалност агенса у српском, француском и немачком језику*, магистарски рад припремљен за штампу.
- Апресјан I 1995:** Ю. Д. Апресян, *Лексическа семантика*, Изабранные труды, том I, РАН, Москва.
- Кликовац 2004:** D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd.
- Кустова 1998:** Г. И. Кустова, Производные значения с экспериенциальной составляющей, *Семиотика и информатика*, Выпуск 36, Москва, 19–40.
- Кустова 2002:** Г. И. Кустова, Экспериенциальная сфера и концепт тяжести в русском языке, *Семиотика и информатика*, Выпуск 37, Москва, 116–146.
- Падучева 1998:** Е. В. Падучева, Коммуникативное выделение на уровне синтаксиса и семантики, *Семиотика и информатика*, Выпуск 36, Москва, 82–107.
- Падучева 2000:** Е. В. Падучева, Наблюдатель как Экспертиент „За кадром“, *Слово в тексте и словаре*, Москва, 185–201.
- Ристић 2007:** С. Ристић, Семантички пасив у деривираним метонимијским значењима глагола са улогом доживљавача (на примерима деривираних значења глагола физичког деловања типа: *стезати*, *стискати*, *притискати* и *давити*), *Зборник Матице српске за славистику 71–72*, Нови Сад, 445–459.
- Стојановић 2009:** Олга Стојановић, Политика 1. август, 2009, Београд.
- Суботић–Бјелаковић 2005:** Љ. Суботић, И. Бјелаковић, Исказивање и типологија агенса у пасивним конструкцијама, *Научни састанак слависта у Вукове дане 34/1*, Београд, 55–69.
- Храковски 2000:** В. С. Храковский, Диатезы и залогы (тридцать лет спустя), *Слово в тексте и словаре*, Москва, 466–474.

ИЗВОРИ

- Б92 2009 Б92, Оља Бећковић, Утисак недеље, 26. април (учесници Миодраг Зећ, професор економије, Синиша Николић, адвокат и Страхиња Секулић, јавни правобранилац Београда).
- Блиц 2009 Блиц 3. август, 2009.
- НИН НИН 3017, 23. октобар 2008; НИН 2008 децембар, *Le monde diplomatique* 38, издање на српском језику; НИН 3040, 2. април 2009.
- Политика 4. и 5. април, 1. август 2009.
- Речник МС *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Речник САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд.

Stana Ristic

CURRENT PROCESSES IN THE MEANING CHANGES OF THE SERBIAN LEXICON
(based on the verbs of physical impact)

(Summary)

This paper presents the processes of desemantization and transementization affecting changes in word meaning, which is manifested on the formal plane as a new, non-typical lexical collocability. By analyzing sentences containing verbs of physical impact, such as: *уздрмати*, *извући*, *срушити*, *ударити*, *докопати се*, *однети*, *инсталирати* and *носити*, we established that the above-mentioned current semantic processes, along with metaphoric derivation, also determine a different hierarchical order of central and peripheral roles in relation to their typical arrangement in the basic, primary meanings of these verbs. On the syntactico-semantic plane, these changes are realized in the non-agentive form of an utterance, with modified denotative semantic features of actants in relation to their typical features, characteristic of active diathesis.